

הדת והמוסר ועלו בסודור הפלתם ובכמה פיוטים וגם קצת מהמק בלים דניתוח ליסור אמונות ישראל .

פרק עשרים

דורות האחרונים בספרד ופורטוגאל .

להגדיל החכמות ולהאדיר המדעים לא ישוו מאה שנות עוני מלאות עצב ויגון והלאות לעשר שנות מנוחה ושלוש . כן יורנו הנסיון בכל עם ועם ובהולדותיהם . אמנם עם היהודים הוא נפלא בזה מכל גויי הארץ , הוא עם קשה ערף בכל עניניו ובכל משפטיו . והוא גם קשה ערף לגמט פגעי העולם אשר נפגשו בו על דרך חייו . מאת השנים האחרונות לשבתם בארץ הדמים הזאת עדים נאמנים הן על זאת . כבר ראינו לפני זה כי בחמשים שנים הראשונות אחר גזירת קנ"א , היו רבים הקרי לב בארץ , חכמים ונבונים ויודעים את התורה לכל צדדיה תלמודיים וחוקרים ובעלי חכמת הקבלה , מספר נכבד מהם הזכרנו בשמה , ועוד רבים אשר לא הזכרנו . מי יוכל לשער כמה היו החכרים אשר אסף רבי חסדאי אליו ברצותו לחבר ספר „גר מצוה" אשר יהיה כולל כל התורה שבעל פה ביתרון שלמות מאשר עשה הרמב"ם בחבור משנה תורה . ברור הדבר כי מלאכה כזאת לא נעמט עוזרים תיעשה . על העיר מאלאקה אשר לא היתה מהקהלות המפורסמות יאמר הרשב"ץ כי אחר הגזירות היו אנשי המחוז חכמים משכילים רבי התורה (ח"ב סי' נ"ב) . ומי יאמר לנו כי המחוז ההוא היה יחיד בספרד . ובחמשים שנים האחרונות הגדיל למוד התלמוד עוד יותר . ואחד מן הרבנים אשר היה סגולי ספרד האחרונים סיפר לנו על מצב חכמת התלמיד בספרד בזמן האחרון . ואמר : כי סימי קדם לא היתה ספרד מלאה מישיבות ותלמידים כמו שהיתה בעת הגירוש (ר' יוסף יעב"ץ בס' אור החיים בפתחה) . שהיו רבים מן התלמידים שהיו לומדים כמה שנים בישיבות הרבנים הגדולים ומחדדים שכלם כחרב חדה . ואחרי כן היו לומדים חכמות חיצוניות , ויש מהם שהיו תופשים תורה לאומנותם אבל לא שתו לבם רק לפלפל לבד להודיע גבורתם , או לומדים להתגדל ולהתפאר בפני עמי הארץ (שם) . ועל כן אין נכון לנו לתת בדור הזה דופי מצד הוזה לאמר כי היו כלם מקמני ארץ (גרעץ ח"ח צד 224) . הן אמנם כי אין בידינו לשער ערך גדולתם אחרי אשר בצוק העתים אבדו פעולותיהם בחכמת התורה ואין לנו מהם ספרים . אבל מאשר לא ראינו ספריהם אין ראיה על חסרון חכמתם . מי זה ערב לבו לאמר על כמה גאינו בכל אשר אין מהם אף פירוש אחד או תשובה אחת ולא ראינו בעינינו חכמת מה להם כי על כן היו ננסים בחכמת התורה ? וכן היה בכל דור ודור בספרד ובשאר ארצות , כי היו רבנים אשר נחשבו בזמנם למאורי ישראל ויחירי הדור ולא היו מחברי ספרים . וכבר אמרנו כי רבני הישיבה אך עסקו בפלפולים לחדד התלמידים , אבל זמן ספרי החדושים כבר הלך לו , ולא יפלא כי לא נמצאו זמן ההוא ספרים בין ספרי חדושים בין ספרי פסקים בין ספרי פירושים בכל המינים האלה היה להם די והותר .

רק מתי מעט מן החכמים בדור הזה אשר הגיעו אלינו מהם ספרים בכל פנות חכמות ישראל . בחכמת התלמוד ובחכמת המחקר ובחכמת הקבלה . המקובלים לא עשו הקבלה אומנותם כי אם היו גם תלמודיים ומהם תיפשי ישיבה . אחד מאלה היה הרב רבי ש"ש ט"ו בן ש"ש ט"ו ב . חבר ספר אמונות אשר יסודו בקבלה (נרפס בפירארה שי"ו) , הוא חי בסוף המאה השנית (מת שנת ק"ץ) יותר ממה שהראה בו חכמתו בקבלה הראה כחו בפה בחרפות ונאצות . את הרמב"ם ואת כל ההולכים בדרכיו הוא

מגדף והיו בעיניו בעוכרי ישראל ומתעים את העם מדרך האמונה. ומאד יש להפליא איך גסכל זה האיש בחמת קנאתו. בכמה מקומות בספרו הביא העצומותיו לסתור יסודות החכמה מן הקבלה וביתוד מספר הוזהר כאילו אין אפשר שחכמי המחקר יכזבו הקבלה ויאמרו כי ספר הוזהר הוא בדוי ומוזיף. דבקותו בקבלה ואמירתו החוקה כי היא מורשה סדר סיני הביאותו להאמין דברים אשר כונם גלוי לעינים. הנה במקום אחד בספרו (שער ד') מביא שלשלת הקבלה עד הגאונים עד רב קשישא גאון מורע הגאונים במתא מחסיא אשר הרביץ תורה בפוליא והוא מסרה לרבינו יהודה החסיד והוא מסרה לרבי אליעזר מגרמייזא. ומה נאמר ומה נדבר למאמין פתיות כזאת שהיה גאון ששמו מר קשישא והיה ממתא מחסיא והרביץ תורה בפוליא שבאיטאליא אשר ממנו קבל רבי יהודה החסיד סודות התורה אשר היה כמה מאות שנה אחר הגאונים. אמנם אם נראה כי בכל הספר לא יכול לבא אל המנוחה מלהוציא כל רוחו על הרמב"ם בשצף קצף ומלהתמרמר על החקירה עיונית, לא נחשיב כי הוא לא ידע כ"ר יוסף יענה ויאמר עד. הנה נכדו הזה בדרשותיו על התורה (פ' ויקרא) מביא ממנו פירוש אשר יראנו כי קרא גם בספרי חכמה. על מאמרם „הרהורי עבירה קשים מעבירה“ עשה רבי שם טוב ב"ר שם טוב פירוש ומביא לו ראיה מדברי אריסטו בספר המדות. וכמ"כ נמצא בספרו כי לא בכל אמונותיהם הלך אחרי המקובלים. הנה אחת מהאמונות אשר האמינו רוב חכמי הקבלה היתה אמונת גלגול הנשמות אמנם היא הכחשה, ועליה הוא אומר (שער ז') כי אין ראוי להעלות כן על הלב, בדור האחרון הזה היתה זאת הקבלה עיר פיוצה אין חומה ויר כל החכמים ממשמשת בה, ואף אותם התלמודיים ובעלי המחקר אשר לא עסקו בה, נשמרו מאד מהטיל ספק באמתתה, ודברים מן הגולים הביאות לארצות גלותם וכתבו בה ספרים כמו רבי יהודה חיים בעל מנחת יהודה ורבי אברהם סבע בעל צרור הסוד וצרור הכסף ועוד סקבלים אחרים.

רבי שם טוב כן שם טוב הנזכר היה לו בן חכם ונכבד בעמו רבי יוסף בן שם טוב הוא לא אבה הלך בדרכי אביו בענין למוד החכמות. הוא הגה בכל לב בחכמת הפהילוסופיא והיה חכם בחכמת התורה ולמד תורה וחכמה לתלמידים. וחבר כמה ספרים ונין כלם הוא החקירה בדת אלהית לברר וללבן יסדותיה, וגם לבחון ולברוק דת אחרים ויסודותיה להראות זרותם כי אין להם מעמד לפני השכל הישר, שתי ההשתדלויות האלה היו מאד דרושות לחפצי זמנם יותר מאלף ספרי הלכות, מחבורו נזכיר פה: פירוש ספר המדות לאריסטו על פי העתקת דון סאיר אלגואדיש שהעתיקו מלשון רומי ללשון הקדש וחברו בשנת ר"ה. וחבר פירוש לאגרת האפודי „אל תהי כאבותיך“, ופירוש לאגרות אבן רש"ד, והעתיק ספר „ביטול עיקרי הנוצרים“ מרבי חסדאי קרשקש ללשון הקדש עם קצת הערות. ועליו היה אומר: כאשר יצטרף זה המאמר אל מה שפירשתי באגרת אפודי, כבר יוכל מי שיבואו שני המאמרים בידו בעזרת שרי להשיב אמרים להם ולהשיב פניהם ריקם מצד החכמה והעיון אשר בה. העתקת המאמר הזה של רבי חסדאי עשה בעיר אלקלעה בשנת רי"א. גם הוא לעצמו בתב קונטרס מיוחד על הענין הזה וקראו: ספיקות בעיקרים על מעשה אותו האיש. עוד עשה ספר נכבד בשם: כבוד אלהים, מדבר על מעלת האדם והתורה בדרך חקירה פהילוסופית וסותר דעות אריסטו בכל מה שמנגדות לדעות התורה (נדפס בפירארא שי"ח). בו מתאמץ ככל מאמצי כח להצדיק את הרמב"ם אף כי בקצת דעותיו מתנגד לו. אבל לא נשא פנים לכל המלינים עליו ואף לא לאביו אשר בקנאה שפכה עמד נגד

הרמב"ם (עי' גרעץ הערה 4 בסוף ספרו). וחבר גם פירוש למגילת איכה (כ"י די רומס), ופירוש לפרק ס"ח מחלק הראשון של המורה נבוכים (עי' פ' ש מ מכנז' שם), 'חוץ מאלה חבר עוד כמה ספרים והם בכתובים'. עוד חבר ספר עין הקורא, ללמד לדורשים דרכי הדרשה בבחירת הענין והסגנון והסדר וגם הוא בכתובים (כ"י אצל ר' זים מיכל 981). ודבר גדול דבר שם בהקדמתו על אודות הנהגת הדורשים בחכמת התורה בכלל והדברים ראויים לשי שאמרם. ואלה הם דבריו: אין לגשת אל מלאכת חכמת התורה לדעת פרמיה ועניניה ולדרוש בספריה בלתי אם ישים לבו בראשונה לתקור בדרכיה ולהבין התחלותיה וגדריה ותנאיה ונושאייה בדרך כלל ויהיה משפטו עמה כמשפט הדורש בשאר חכמות (העתיקם ר"א יעללינק בקינטרס דמפתח צד 31). מדבריו האלה נלמד לדעת דרכיו בדרישת התורה כי היה סן הדורשים אשר לא הלכו עוד בדרך פלפול בעלי החרושים כי אם כרה לו דרך ישרה על פי חקי ההגיון כמשפט הדורשם בשאר חכמות. רוב ימי חייו היו רעים ומכאובים. לפי הנראה מתוך העתקתו את ספר "ביטול עיקרי הנוצרים" היה לו עסק טה בעבודת המלך, אבל מהר נהפך עליו הגלגל ואברה מנותתו בענין רע עד כי הוכרח לעקור ממקומו והיה נע וגר בארץ ועם בארץ נודו היה דורש בכל שבת ברבים (בהקדמה שם), ולבסוף פנעה בו מרת הרין ונהרג על קדוש השם (רבי יצחק אלחיים בהג"ה סוף ספר אור החיים).

בן יקיר וחכם היה לו אשר חנכו על פי דרכו והלך בעקבות אביו בתורה ובחכמה. הוא רבי שם טוב ב"ר יוסף בן שם טוב, כאביו כן גם הוא נדב אהבתו זמנו וכחו לתורה ולחכמה גם יחד וחבר כמה ספרים בדרך חקירה פהילוסופית. כאביו כן גם הוא היה מבעלי ברית הרמב"ם כל דבריו היו לו קדש קדשים. ולפי דעתו היה ספר מורה נבוכים, ספר כולל ביאור כל התורה כלה על דרך האמת, והיודע זה הספר ומשמרו בטהרה הוא אהוב למעלה ונחמד למטה ומוכחם שהוא בן העולם הבא" (הקדמה לפי' מ"ג), אין מספר לכל דברי תהלות אשר יהלל בהם את הרמב"ם. ועל כן שם על לבו לחבר פירוש לספרו מורה נבוכים. הפירוש הזה איננו פירוש מלים ודבורים לבד כפירוש האפורי, כי אם הוא בסגנון קצת פירושים ספרדיים המעתיקים הספר המתפרש ממליצה למליצה ברורה וביתרון הננה, ובתיספת באורים אשר בהם נכלל הפירוש. והיתה כוונתו שלא יהיה צורך המעיין אל ספר המורה בעברו על זה הפירוש כי זה יהיה כמו הספר ההוא (פי' למ"ג סוף ח"א). ואמנם בדברים אשר ידע בלבו שאינו בקי בהם ובשמותיהם אבל היה צריך לפרש לרגל המלאכה אשר לפניו נהג כמנהג החכמים האמתיים ולא בוש לאמר לא ידעתי, ולשלמות המלאכה סתך על פירושי אחרים הבקיאים בדבר. כן עשה בבואו לדבר מעניני התכונה (ח ב פכ"ד) העתיק פירוש האפורי תוך פירושו. ואמר: זה הפירוש פירשנו כפי מה שפירש אפור כי בעונותי זאת החכמה לא למדתיה ולכן נמשכתי אחר החכם הנזכר בפירושו. קשה היה לו הדבר כחרבות לגלות מה שכמה הרמב"ם מסודותיו ומבקש כפרה על עברו על מצותו שהזהיר מן הגלוי אבל מתנצל כי הוא צורך זמנו. בסוף פירושו על מאמר הרמב"ם בענין "יודעי טוב" ורע' אמר ואתה המעיין תעיין בזה הפרק ויתבאר לך נפלאות ממנו והשם הטוב יכפר בעדינו כמה שהארכנו, בעבור העת והזמן שהגיע לגלות

1) בענין ספרי החכם חזק נמשכתי אחרי דברי גרעץ על פי הוכחת מונק עם קצת תוספת ממה שלא חזקירו הם, וכתב שם צד 179 בתערה 8 וז"ל ע"פ מונק יחבר גם פי' למאמר אפטרות הדבקות לאבן רש"ד ופי' למאמר השכל לאלכסנדר חכם בשנת ר"ד. ופי' לכפר המדות לאריסטו תשלימו בשנת רס"ו ועשר בילדותו קונטרס ע"ד הנהגת הבית.

לגלות קצת מהסתרים (ח"ב ספ"ב). וכן אחרי אשר האריך פירושו על ענין תארי-השם (ח"א, פנ"ג) לעמק הפרק וקושי העמידה עליו הארכנו בו כדי שיהיה סבואר למעינינו בזמננו זה. וכוונתו מבוארת כי הוא סדר-נגד מלשני הרמב"ם - אשר יעריטו סוד על ספרו ומעקשי דבריו למען תפוש עליהם להרשיע. והם מלכד רוב המקובלים גם רבים מן הרבנים, והם אשר אמר עליהם שחשבו רבים מסכלי הרבנים בזמן הזה. כי יתקברו לשם בהאמין כל נמנע ושקר ועליהם נאמר פתי יאמין לכל דבר (ח"ב פמ"ז), וכהתול מר יאמר על הסתחמים על הרמב"ם בנתנו על מצות ארבעה-מינים טעם מושכל נובע ממקור הבינה ורוח התורה: אלו הרבנים עם שהם קמני הערך נגד הרבנים, הם גדולי הערך ליושבים לפני ה' (ח"ג פמ"ג). הכבוד אשר כבר את הרמב"ם היא מאין משלו ורושמיו ניכרים בכל פרק מספרו. בכל עת-מצוא יבדך את אלהים שנתן לו מורה צדק (ח"ב ספ"ו) שידריכנו בדרך-אמת והבדילנו מן התועים והקריבנו לעבודתו (ח"ג פ"ב) מורה לנו אמתיות בסודו נאה אשר כל בעל שכל-התפלא מסודרו, כי סודו הוא כפי טבע יניח הדברים ראשונה כדי שיוליד תכליתו מבלתי שישגיג גנות מהרבנים הסכלים אשר יש להם שם על פני-חוץ ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו ודרך הרב באור נונה הולך ואור עד נכון היום (ח"ג ספכ"ג). מעצם דבקותו בדעות הרמב"ם משתדל תמיד לבטל מענות מנגדיו. על המענות שמען הרמב"ם על פירושו הרמב"ם בענין חלומות יעקב אמר רבי שם טוב: ולמה שלא הבין הרמב"ם הקשה עליו קישויות והיותו (ח"א ספכ"ו). ובמקום אחר אומר עליו: ואם היה סבין-הרמב"ם זה הסוד לא היה סותר להרב המירה (ח"ב פכ"ט). גם נגד רבי חסדאי בעל יאיר ה' אשר סתר חמש ועשרים ההקדמות שהעמיד הרמב"ם על פי איוסמו והפיהלוס פיס - לקיים מופתיו בקיום המציאות האלוהי ועל היותו נמצא פשוט ולא גוף ולא כח בגוף גם עליו העיר קנאתו ובטל מענותיו על הרמב"ם (ח"ב פ"א). אמנם אם גם משתדל להגן בערה ולהצדיקו, לא קלקלה אהבתו את השורה, כי בכמה מקומות חילק עליו. אבל פצעי פצעי אוהב ותמיד בנחת ידבר ובענוה, ואף אם אינו מסכים לדעתו לא ימנע על כל פנים לפרש כונתו (ח"ג ספ"ג). ואם בשום ענין לא יוכל להצדיקו לא יחל לתרץ דבריו, ואמר במקום אחד כי לא כתב הרב מה שכתב כי אם לפי דעת המדברים ולא לפי האמת (ח"א פנ"ג) פחד מצות הרמב"ם שלא לגלות סודותיו היתה עליו בכל עת כאשר כבר ראינו בהתנצלותו אם לפעמים הכריחו ענינו לעבור על מצותו. בכל זאת בקצת מקומות לא עזר בעדו לכבוש תשוקת לבו (ח"א ספ"ו). ובמקום אחד אומר: ראיתי לקבץ סודות נדחים בזה הספר כמעשה בראשית על צד ההערה סבלי שאגלה מה שאין ראוי לגלות (ח"ב פ"ל). אבל בדרך כלל אנו רואים כי מאד מאד התאמץ לדרת בעינו עד תוהם כונתו ולחפש מטמוני מסתרו וסודותיו ולדקדק ולחקר על כל דבור ודבור ועל כל מלה ומלה, עד שגם בדבורים אשר בהשקפה ראשונה אינם כי אם מליצות נהוגות בלשון המחברים מבלתי היות להן כונה מיוחדת, כמו מה שכתב לפעמים סיים איזה מאמר, ודע זה" או "דע זה הענין והבינתו", החכם רבי שם טוב גם בהם חפש הסוד המונח בעמק הדבורים האלה ומנלחו (עי' ח"א פמ"ב ח"ג פ"ב ובמ"א). ואמנם על דרך חקירתו לא סר ימין או שמאל מכל שאר חוקרי עמנו בעת ההיא להיות נוהר בדבריו למען לא יתן תואנה לנרגנים. קנאת התלמודיים והמקיבלים כבעלי החקירה והדין אשר נתנו באמינותם אסרום בכבלי ההכרח לתת מחסום לפיהם ולסגור לפעמים בסתר לבם רעיונים ודעות ולהכחידם תחת לשונם אף אם יאמינו באמתתם, פן יחסרום קנאים ויחשדום בדברי שאי. הלא מעת התחולל הסער נגד החכמות הסכנה אורבת להם מצדם ופחדם עליהם, ועל כן גם גדולים וטובים מן החוקרים

החוקרים בחכמה, כל קבלה מדומה וכל דעה יחידה אם אך כתובה בתלמוד או בספר קדמון המשילו במעשי יריהם ובהכרת רוחם, ובכך כל חקירותיהם לנחישותם הוגשו מפחד הקנאים. ומעתה אין הכולל בין הפהילוסוף לפהילוסוף בומן הזה בין אם העמיק עמוק עמוק בין אם לא העמיק עד הכינתה הלא כלם העמיקו סרה מאחריה, וכל דעה מקובלת בעם אם מושכלת אם סבלה אם אך נוקרה במקור דברי הקרמונים היתה ארון לכלם⁽²⁾.

השמירה היותר דרושה לבעלי המחקר בומן ההוא היא להיות גזוהים בדבריהם בדרשם דרשות ברבים. הדרשות אשר דרשו המשכילים היו מאז למורת רוח לחסידים, וראש הסיבה אשר הולידה המחלוקת בימי הרשב"א היו הדרשות של ד"פי אשר דרשו אחרים מהמשכילים לפני העם. ואחרי כל המחלוקת המנהג הרע הזה לא חדל להיות לו א"ח בישראל אחר גורת קנ"א נמצא דרשנים כאלה (תשב"ץ ח"ג סי' כ'). ובדורות האחרונים מה מאד רבו דרשנים כאלה אשר עקשו ושחתו דברי התורה הנעימים. ושמענו מפי אחד מהחכמים הגדולים בימם ההם הלא הוא הרב החכם רבי חיים בן מוסה דבת רבים מהדרשנים בומנו המטיח עקלקלותם להריח את העם מן האמונה הרמימה וכמה פעמים עברו דברים בינו לכינם. והיה המשפט הרע ביניהם שההלמידים חולקים זה על זה בדרשותיהם בדברים חצונים. ויסופר כי כי כן קרה לפני הרב הנכבד ד"ר אברהם בנבנשת שדרשו לפני שני תלמידי חכמים וקנטרו זה לזה בחצוניות כאלה בפירוש הכתובים עד שקם הרב בחמתו וחרף ונגרף מחלקתם והזחיר אות השומעים שלא יאבו ולא ישמעו לאלו המדברים חצוניות. והרב בן מוסה יוסף לספר כי יש מהדרשנים יתנו לשחוק האגרות הזרות בתלמוד ומשניאים חכמינו בעיני יושבי קרנות. ויש דרשנים חדשים מקיבו כאו אשר רוב דרשותיהם בבית הכנסת בהגיון ובפהילוסופיא מדברי הפהילוסופים היונים ומוכריהם אותם על שמם אמנם שכ חכמי התלמוד לא ישמעו ולא יזכר על פיהם⁽³⁾ ועתה כמעטדים כאלה מאד מאד היה צריך הדרשן התמים להיות זהיר בדרשותיו לפני העם אם הוא מבעלי המחקר שלא ילכד בשחיתות הקנאים. והנה הרב רבי שם טוב אשר היה משכיל דורש ברבים גם הוא גזר ככל אלה ועל כן זכה כי הושם לדרשותיו שארית בארץ. כבר היה זקן בא בימים (ש' רמ"ט) בעת שחבר דרשותיו, ויצאו לאור בדפוס כמו ששים שנה אחריו (וויניציה ש"ז). אלה הדרשות דרש ברבים וכתבן על ספר לבל המנהג מזכרוננו ולמען זכות בהן את הרבים (הקדמה) ובפרט לזכות המעיניים המבקשים לדרוש ברבים (הערה בסוף הספר). אף שהקדמות אשר הן יסוד ספר דרשותיו כלן חקירות עיוניות בכל זאת לא יצאו מכלל הדרוש ולא העמיק על שומעיו היקשי הגיוניים ולא מחקרים פהילוסופיים רחבים אשר לא יאוהו למבקשים לשמוע דברי.

(2) תחבב נרעץ סברעי בין אלה הפהילוסופים מי גדול ממי מי חרוד ומי פעמיק יותר. אבל אנו רק לתכלית חקירתם עינינו ולענין זה אין הבדל ביניהם ובהן תבין המאמר 'האחרונים' בדבור הזה שכתבנו סבפנים. (3) דרבים שכתבנו בשם רבי חיים בן מוסה הם ע"פ המכתב אשר כתב לבנו רבי יהודה בן מוסה על אודת הדרשן שדרש שאמר ר' הלל און משיח לישראל ולא פירש דבריו. המכתב הזה תול' ידידי הרב ד' דוד קריפסאן; עם הערות והקדמה ארוכה כוללת כל עניני הנורעים עליו והדרבים עתיקים. והא אשר ראיתי להעתיק מה על פי זאת החקדמה. ר"ח בן מוסה נולד בשנת ק"ט והיה מושבו בלמנקה. והיה ספורטס בוסנו לרופא גדול ופיומן והבם בתורה ועשה ספרים בקוצר; ויוחסין השלם צד 229) ומספריו נודעים: ספר בריות העינים נעתיק מן חתתקה למינית על פי הערבי. ספר מן ורופא וכבר הזכרנו ענינו למעלה פ"ח. והקונטרס מכתב לבנו, המדבר מהנאולה העתידה תשובת להאוסרים אין משיח לישראל. ואנכם תוא עצמו מטיד בספרו מן ורופא כי יש לו ספרים בלעדי זה תשובת על מאמרי התלמוד והכתובים. ובמכתב הנזכר ירשים אחד סהם בשם, כאמר חוטרדים אשר כשמו כן ענינו שסדבר בנאולה תכלית. על אלת חדרבים ראיתי להתקד מח בקצור, והרופא העמוד על שורש הדרבים יעיין בבית הלמוד שלי ח"ב צד 110 ששם ברר החכם

(ד"ר ח"ח)

דבריו מוסר, ולרוב בונה מעליותיו על הניגוני הרמב"ם כי הוא היה החוקר כלכבו הי דבריו בכל מקום היו לו מתוקים מדבש ונופת ציפים (בכ"מ). כמו בפירושו למורה כן גם פה לא ירצו לו לפעמים פירושי הרמב"ן. ואמר על פירושו בענין השעיר המשתלח, וכל הדברים האלה הם מתישבים על לב הנשים והקמנים ועמי הארץ וכשתבין... תנן כי כל מה שכתב הרב אין ענין לו (פ' אחרי מות) אבל את הראב"ע קרא המפרש האמתי עם מה שכתב עליו הרמב"ן שהיא כמתנבא ואינו יודע (פ' הכרבה). ונראה כי אלה דברי נגות רק נמלטו מפי עמו בכתבו הדברים על ספר אבל לא אמרם בדברו לפני העם. ואף כן היה הענין בדרשו בפרשת הראיני נא את כבודך" אשר שם כותב דברים שנגבים מדעת השימעים ההמונים. ואין ספק כי לא אמרם ברבים כי אם העלם בספר דרשותיו רק בכתב כמו שרמזו שם בדבריו: וראוי שנקצר באלו הדברים והאל הטוב יכפר בעדנו במה שכתבנו, כי האהבה לכתוב הדברים הידועים לאדם כדי שישאר אחריו ברכה מקלקלת את השורה (פ' כי תשא). ואמנם לא עמט הם גם דברי התהלה אשר יקלם לפעמים את פירושי הרמב"ן (בכ"מ). במקומות אשר יפרש ענינים בדרך הדרשה ולא לפי פשומיהם יאמר מפורש שדבריו הם רק על צד הדרש, כמו בדרשו בפרשת נוסעים אנחנו אל המקום אשר דבר ה' (פ' בהעלתך) ותולה בה שיחה בין השכל העיוני ושכל המעשי והוא על דרך הדרשנים בזמנו בעלי המשל והציור אשר עליהם עבר כוס חמת החסידים, ועל כן אמר כי כוננו רק על צד הדרש להציל נפשו מן התרעומת. ואם נרצה לשער פחדו מפני המלנים נראה בפירושו על אתה מן ההגדות של רבה בר בר חנה. שפרשה על פי הקירה עיונית אבל יקדים לפירושו הערה ואומר אם ההגדה כפשומה הרי טוב ואם לא נאמר בפירושה כך וכך. וכבר הודיע דעתו בענין זה כי יש דבר אשר הוא נאות לדרוש ברבים אף שלפי האמת אינו כלום (פ' בלק). ובמאמר אחד בספרו נראה כי בכונה גלויה הראה המשכו אחרי כל דבר מדבריו החכמים בתלמוד אף שלפי ההגיון והחכמה קשה להעמידו. על מאמרם הרהורי עברה קשים מעברה מביא כמה פירושים בדרך הקירה, וכתב בסוף דבריו: ואתה המעיין תבחר מן הפירושים... כי כלם דברי אלהים חיים... ואפשר שיתחברו כלם פירוש היפוך פירוש כזה המאמר ואפשר שיכוננו לכלה רבותינו ז"ל כי שבעים פנים לתורה (פ' ויקרא). והנה באמדו כי כלם דברי אלהים חיים, זה יהכך לומר בבחינת העיונים והרעיונים אם מצא שכלם ישרים ואמתים אבל אם אימר שבעל המאמר כוון לכלם זה אפשרית רחוקה לחוקר פהילוסופי כי סוף סוף אין הכונה באמת אלא אחת. מלבד אלה הספרים חבר עוד כמה ספרים פהילוסופיים, אבל בחכמת התלמוד לא נדע לשער ערכו כי בחכמה הזאת לא חבר ספר⁴). אך זאת נדע אחר הדברים והאמת האלה כי עם השנאה אשר שנאו קצת הרבנים והמקובלים את החכמה ותהי לשמצה ביניהם ודורשיה כצנינים בצדיהם, לא פעל זה מאומה להעביר הנכונים מנחלת אבותם היא החכמה. ועוד כל ימי שבתם בארץ עד גלותם היו בה חכמים אשר העשירו ספרותינו כי כמשך הזמן הזה חברו בה הרבה

ספרים

המ"ל ר' דוד קויפמאן - הדברים באריות ובראיות ברורות. והעתיק גם סתוך ספרי הרב הרבה מאמרים וכמה חדשות ונצורות.

(4) ע' גרעין ח"ח צד 227 הערה 2 שחביא ע"א מונק מאמריו הנבצאים בכ"י: מאמר בסבה התכליתית. מאמר על החסר הראשון חברו שנת רכ"א. באור כח הדבריו חברו במונסין שנת רל"ח. פ"י חכמת הטבע לאריסטו, ש"ר"ם ואני מצאתי שרומנו על מאמר שעשה בענין המציאות והאחדות (ס"ג ח"א ספניו). ועוד על פירוש לספר הכונות (בדרשותיו לס' שמות) ומצאתי שכתב בקצת מקומות שבדעתו לחבר מאמרים על איות ענינים פהילוסופיים אכן לא נדע אם חברים ע"י פ' לס"ג ח"ג פ"כ שכתב אם יגזור ת' כחיים אדבר במאמר מיוחד במציאות השי"ת ובהשגחתו. יצ"י עוד שם ספני"א.

ספרים ורובם נחכמה המחקר ופירושים לספרים קרמונים.) גם אז נתחברו ספרי דרשות כי זה היה הזמן דורש לדבר אל העם בכל עת למען יחזקו בתורת ה' ולא תרפנה ידיהם מאמונת אבותם כי רבים היו המסיתים והמדיחים את ישראל להסיר לבם מאחרי דת היתרות. והוכפלו הצרות מעת אשר המציאו חכר כהניהם התחילה אכזרית חדשה לבשת כל המין האנושי הנודעת כשם חקירת הדת (Inquisition) ותעודתה לחקיר הדברים בלב האנוסים אם באמת ובתמים הם נוצרים או רק למראה עינים. הרבה אלפים משכו בשרתם ושרפום חיים או נחנקו וכמעט אין אחד מכל הנדונים אשר נמלח מירם, כי סוף כל סוף הממשלה אשר בהסכמתה ובמצותה נעשו כל אלה לא היו עיניה רק על מאורם וקניניהם, כי כל הנדונים למות על דבר כפירה בדה יחרם כל רכושם לאצר המלך ואלה האנוסים הלא רובם היו מעשירי העם ובעלי נכסים רבים ואיך יוכים בדין ויוציאו שרפו מלוע המלכות. והן אמנם כי זאת הגזירה נגזרה רק על האנוסים, אבל מי זה יפון כי לא ננעה גם עד נפש היהודים. ובמצור ובמצוק הוזה הלא פתרו יומם ולילה ונמנו רוחם ממראה עיניהם אשר ראי, ונל כן בזמן כזה חובה קדושה היתה לחכמים לחזק את לב עם כבמחון לאמץ רוחם בתקוה לאזרם באמונה ולהקים כושלים במליהם וללמד לאובדים דרך ה' בדרשותיהם.

מן הדרשת אשר עשו להם שם בארץ והיה שאריתן לברכה בקרבנו הן דרשת הרב רבי יצחק ב"ר משה עראמה הנקרא כפי כל בעל עקדה על שם חבור דרשותיו אשר קרא עקדת יצחק. הרב הזה חי בדור האחרון והיה מן הגולים. מנעוריו הוקדש לתלמוד תורה ויעש גם פרי לברכה עד כי הצליח והגדיל מאד ויהי רב בעיר סמורה עיר אשר לפנים ישב כה אחד מגדולי הרבנים רבי מנחם הארוך ועתה היתה העיר קטנה ובכל זאת יסר שם ישיבה ויהאספו אליו חברים מקשיבים לקולו. אך עוד מעט והנה תחת מסכות ההתפך מעמדו ועזב את העיר הוזאת כי נקרא נקרא לעיר פרגאונה ויש שם אהלו של תורה ומצודתו פרושה לעיר פרנה הקרובה אליה. שתי הקהלות האלה היו נאמנות לאלהים. כלפנים כן גם עתה ישבו שם עם קדוש ורם, עוסקים בתורה וכמצות לשמן אשר עמד מעמם כם ורוחם לא נמר. אמנם בני קהלתו לא היו מכורכים בעשר ועוד כבוד עליהם משא מלך ושרים אשר על כן לא היה לאל ידם להספיק צרכי תלמידי הישיבה ולתת להם די מחסורם, עד כי הוכרחו לעקור משם והלכו להם אל אשר ימצאו ישיבה בעיר אחרת אשר תספיק התלמידים. ועל כן למורת רוחו בטלה ישיבתו אכן מהר התנחם בעמלו הוזה ושבה השקמת רוחו לאיתנה בראותו כי אנשי קהלתו צמאים לשמוע דבר ה' מפיהו ונפשם חשקה בתורה. ויהי זה לו למשיב נפש ישלומים תחת ישיבתו. זה הדבר פעל כי התאמץ עתה עוד יותר לנדב כחו וזמנו לדרשותיו, ללמד דעה את העם, בדרש לפניהם שבתם כחנם ובחורשם. לכו ראה כי בזמנו הדבר הזה נחוצך מאד לעם היהודים. כי מימי הצורך הגדול היא המוכר פולוס די בורגוש היה לחק ולא יעבור כי היהודים חייבים לשמוע דרשות מפי הכומרים בבתי כנסיותיהם. והנה היו בין היהודים אנשים אשר מבלי פתוח לבם לתכן דרשותיהם אשר סוף מועדות להתעם

באמונתם

(5) ונזכיר פה את רבי אברהם בן שם טוב ב"באנו ששש פ' על ספר המועד לאריסו. וזו נחמנו" בדרך חקירת נדרם בשלזניק רפ"ב. ע' במכתב תורשי של נרעץ ש' לב שם כתב החכם ר' משה שמינשנידער ארוכות וקצרות על אודות ספרי ד"א בן שם טוב ביבאנו. ונזכר גם שם חכם רבי יצחק אלב"ג אשר העתיק ס' כונת הפחילוסופים לאבו אחמד אלגואלי ועשה עליו השנות ותוא בכי ע' אצל הספרים בערכו ס' 74 ולא ידעתי אם תוא אותו אלבלג שחרף ונדף אותו ר' יוסף יעב"ץ בספר אור החיים פ"ס ופ"ב. ע' מת שכתב על החכם אלבלג יח"ש בחלקו חלק' באריכות.

(דו"ד ח"ה)

באמונתם בכל זאת מצאו חפץ במדברם הנאה ובמליצותיהם הנעימות, והיו מתאים כי גם דרשנים הרבנים יעשו יכן להמתיק למוותיהם בנועם המליצות, הערבות על און שומעת להבין אותם וליסדם בחקירות שכליות לחוק אמונתם ולרומם תורחם. והנה אלה הכחינות היו הסכה העקרות אשר הביאתהו לחבר'את ספרו עקדת יצחק השתדלותו הנאמנה למלא משאלות שומעי דרשותיו הצליחה גם עשתה פרי, כי דבריו מצאו את חן העם. ויהי כאשר ראה כי היו משתיקקים לקחת תורה מפיו ולהנהג ממנה בעמלם, גם בקרבו חזקה התשוקה לבצע מעשיו ולהשלים מלאכתו למען היתה תועלת מוסרית לכל העם הקוראים דרשותיו מעל הספר כאשר היו עד עתה תועלת לשומעים התשוקה הזאת עוד גברה מדעתו בנפשו כי מיום אלו יום, כאשר הוסיף להעמיק בחקירתו כן הרבה וכן הגדיל לעשות חיל במלאכתו. ויהי כאשר שמעו המוב היה הולך בכל הארץ והביאו דרשותיו הפארת לו מכל אדם, לא ארכו הימים והנה נקרא אל אחת מן הקהלות המפוארות היא קלעת איוב הקרובה למרקסטה להיות לה לרב וטורה ולמרבין תורה בקרבה, ובלב פתוח הספיקו התלמידים אשר נהרו אליו לשמוע תורה כפיהו, וגם זה לא מעט החויק ידו בתורה והוסיף שלמות על שלמותו, וזו חזר על דרשותיו, והוסיף וגרע און ותקן אותם עד אשר התבררו והתלבנו דבריו כאות נפשו על נכון והגיע ספר העקדה על מהכונתו כאשר הוא לפנינו".

הסמיות אשר אליהן היו פניו מועדות הן בכלל שטים. האחת היא ללמד את בני עמו דעת את ה' ויקרי אמונת ישראל לפי המקובל באומה ולחזק אותן במסמרי החקירה השכלית. אבל יורה דעה מה מן החקירה העיונית מסכמת עם יסודות התורה ועם אמונת חכמינו הקדמונים ומה ממנה פגול הוא לא ירצה למאמין דת משה וישראל. והמטרה השנית היא להעיר ולעורה הלבבות על השמירה מדעות קצת חקרי בני עמנו, ועמם ידבר משפטים ולפעמים קשים מאד אם לפי דעתו נוטים מעט או הרבה מן האמונות הרגילות באומה אף אם מחוקים דעתם בדברי תורהו לפי כונתם גם להשיג אלה המטרות עמדו לימינו ידיעות רמות בחכמות. כי החכם הוהיבקי מאד בסברי חכמת הפהילוסופיא והיה לו יד ושם בכל החיצוניות. גם בספרי הפהילוסופיא של היוונים קרא והגה, וגם נעזר מחכמתם בחקירותיו הפהילוסופיא המדינית של אריסטו וכן כל ספר המדות שלו, כלו זרע אמת לפי דעתו (הקדמה). ומשבת מעלת הפהילוסופיא הזאת להיותה מכינה ומישרת הדרך אל הכלית האדם והצלחתו (פ' בראשית שער כ' ז). וקרא את ספר המדות, המעולה" כי הוא המדבר במה שישתלם האדם במעשיו בבחינת עצמו ועם זולתו, ויביארו אל המצא השלום בינו ובין קונניו אבל כמתנצל על הפלגה שבחיו אמר: עם שאלו הענינים ימצאם המתבונן מפוהרים ככתבי קדשינו ובדבריו חכמינו מכל מקום יש להחויק טובה למחברים אותם כסדרם ומתפלספים בהם (שם) כספרי הפהילוסופים היהודים השתמש כל צרכו בדרשותיו כל הרעיונים והפירושים מהם אשר היו טובים בעיניו לא יזיק לאמונה המטורה העלה על ספרו כאהבה וקבלם בספר פנים יפות פלגם בהוכרת שם האומר גם פעם שלא בהוכרתו. הלא כה היה משפטו עם הספר "דרך אמונה" מהחכם רבי אברהם כן שם טוב ביבאני, אשר הרב קראו, אחד מחכמי פהילוסופי עמנו ומחשוביהם במדבר

(6) מקור כל המתואר חזוה הוא הקדמתו, אלת הרברים שמנתי בס' התצעה חם דברי אלוף נערוי מורי הרב רבי חיים יוסף פאללאק ז"ל שותף אביר ור"ם בעיר טריביש במהרען. אשר באר בספרו מקור חיים את דבר ס' עקדה בשב פמם ודעת ובאימנות נפלאה. שזה הספר היא כמעט כספר חתום מפני קושי מליצותיו ורבוני הדרושים, והוא פרש עליו אור בחיר, ובספרת לישנו הצחה. ובעינו הישר הקל הבנתו, וכזה לו אלתי לטובה. בתחלת חבורו כתב גם תולדות הרב בעל עקדה ובקצת דבריו בנים סמכתי על דבריו.

ובמדרש שער פ) שלפי עדות אחר מן החכמים היה זה הספר להרב בעל עקידה לעינים ולא סר מעקבותיו והשתמש הרבה בדבריו (בשה"ג ע"פ הר"ר יש"ר במצורף לחכמה). הרמב"ם נחשב לו ראש כל הפהילוסופים התורניים (שער עשירי) ועל כן בכל עת משתדל להגן בעדו נגד הטוענים עליו. אבל היתה תלונתו על המפרשים דבריו ללא אמת אשר תפאו עליו דברים אשר לא כן. בפרט היתה נפשי מרה על הנרבוני: היה מלין עליו שהוא משתדל להפחית דבריו הנקיים על צד החשד ומעוט האמונה (פ' נח שער י"ג). ומנהגו עוד באמרו כי מנהגו בכל יום שבאר בספר ההיא או רובו לטמא הטהרות ולפגל הקדשים ולכל הפחית גללות מוטים נסתרים (פ' ויקרא שער ע"ו). פירושי הרלב"ג היו לו למשען בדרשותיו. אבל גם עליו כיתב סדורות בכמה מקימות ובפרט על השתדלו לשים הנסים טבעיים. ויהי כדברו על באוריו על ענין השבת הצל לחוקיה ועל נס שמש בגבעון דם, יאמר שהם דברים שאסור לשמעם להאמינם, אבל שמעו אתם להבין ולהירות בטולם ולשמהם כנפלתם (פ' נח שער י"ג) ועל דעתו בענין ידיעת השם ובחירת האדם אומר: ויתר היתה לך על אונן לבלתי שמיע דבר ממה שכתב הרלב"ג בזה ובכל כיוצא בזה (פ' שמות שער נ"ג).

אך שאמרנו כי היה בקי בספרי הפהילוסופיא בעבור זה לא היה פהילוסוף בעצם מובן המלה. תמיד משתמש בדיעותיה ובמחקריה ליסוד בהם דרושיו אבל מכחיש הרוב התולדות היוצאות מרעות ההן לכל הצדדים ואין זה דרך הפהילוסופים כי אם דרך הדרשנים. ואין לגנותו על זה כי הוא לא חשב ולא עלה על לבו לכתוב ספר פהילוסופי ותהי להפך כי כל עיקר הוא נושא נפשו אל השומעים ההמוניים יודעי ספר ומבקשי דרשה מושבת את הלב. בדברים חדודים ושכליים מעירים את השכל ונעימים להשמעות און. היחזק ההולך בדרשותיו הוא רוח הפלפול שואל ומשיב מקשה ומפרק, ומפרש פסוקים ופרשיות שלמות מאמרי תלמוד ומדרשים ומניח בהם בסברות חריפות ומליצות חדות כל אשר חפץ בחקירותיו, וכמעט ירמה לנו כאיש המפלפל בדיני מסונות ואישות. לפעמים הוא עצמו מכיר את הלחץ אשר הוא לוחץ את הכתוב ומתנצל בהצלחה קרמוניו שסמכו דברים נגד משפט פשוטו של המקרא: אם רק הדבר נכון מצד עצמו כי כל דבר נכון והגון ראוי הוא שנשמכחו אל הכתיבים (פ' לך לך שער י"ח).

כמו שראינו שהרב בעל העקרים ובמעט כל בעלי המחקר נמנעו מדבר רע על המקובלים ועל חכמתם, אף כן הרב בעל עקדה דבר בכבוד ובמורא מן הקבלה והצדיקה קדש כקבלת התורה שבעל פה בלה. יותר מעשרים פעמים מביא מאמרים מתוך ספר הוזהר ומפרש דבריו. אבל בכל זאת רוב הפירושים אשר עשה בדבריו הם על פי מרת הסברה עיונית, ולא הכניס עצמו בסדירות הקבלה ובמסתריה מלבד במעט מקומות שפירש ההגדה שבתלמוד בדרך הקבלה. כמו במה שפירש האגדה מרכיב ישמעאל בן אלישע שראה אכתריאל יה' צבאות יושב על כסא רם וגשא, ופרש בעל העקדה שכנה זה השם המופלא אכתריאל על פי דעות חכמי הקבלה שאומרים על הספירה הראשונה שהיא ראש כל הספירות, "כתר עליון" (פ' נשא שער ע"ד). וכן בדברו מטעם מצות יבום כתב: אחר בקשת המחילה מהמגלה צפונות כי הנה מעמה הנסתר הוא סוד הגלגול ומסודות חכמת הקבלה אשר היא דבר הפני לטבע, ולכן אם קבלה נקבל כי סוד ה' ליראיו ואם הוא זר בעינינו הוא לקצר המשיג או או לעמק המשיג או לשניהם יחד (פי' למגלה דות קרוב לסופו). אמנם זאת נראה בעינינו כי אף שהאמין באמתת הקבלה ובקדושתה והאמין באמונה שלמה כי ספר הוזהר הוא מקבלת רבי שמעון בן יוחאי בכל זאת לא היה מבעליה ממש ולא דרש במפלאות

במפלאות סודותיה. מענות על אמונת אחרים, אשר היו בעת ההיא דבר נדרש לחכמי ישראל להיות מן בעד היהדות מפני המסיתים והמדריחים, אין בכל דרשותיו רק מעמות מפורשות, ואם נמצאו קצת ענינים מזה המין לא נמצאו רק בסתר (רמזים). יען כי היה שומר פיו ולשונו מדבר כאלה הענינים כי הדבר בהם היה סכנה בשעתו. ולכלתי תת להם תיאנה נראה לפעמים כי היה כמחניף להם. כן נמצא במקום אחד בתלונותיו על פהילוסופי עמנו המבקשים לבאר הנסים שבתורה ובנביאים בדרך טבעי, שם אומר: והנה בחיי נפלא קצת מחכמי ישראל האחרונים בזה מחכמי האומות... שהם משתדלים בכל עו להעמיד ולקיים שם ושארית לדברים שהניחום נסים ונפלאות אשר אמרו שנעשו להם לקיים דתם... וממאנים בכל מופתי פהילוסופותם בכל מה שהיא כנגד שום דבר מפנות דתם, והכמינו אלה... משתדלים בכל עו לבטל נסים ונפלאות מפני הפהילוסופיא (פ' נח שער י"ג). ובמקום אחר הוא אומר: יש להחזיק להם (לנוצרים) טובה... למה שקבלו עליהם דברי התורה והנביאים על ידי משיחם... ובהוי זאת היתה בעיני העצומה שבהשגחת שהשגיה השם ית' עלינו למזבתנו בגלותנו הזאת. כהיות שנחפרסם על ידם התורה האלהית וקבלתה כהרבה מהאומות הנכרות... ונמשכו אחריהם כהיות ישמעאל בסנן אחר... מעתה אין אפשר שלא תתקיים התורה ביד ישראל השוכנים בתוכם אחרי שעניניהם רואות שהאומות ההן יודו באטתה ומגדלים ומנשאים אותה (פ' ואהחנן שער פ"ח). ואמנם אם אמרנו כי לכלתי הת תואנה נראה לפעמים כמחניף להם טפני השלום, לא יעלה על הדעת לחשוב כי כל מה שכתב על אודת המשיחים ודהם לשבח לא באמת ובתמים דבר ולא היו פיו ולבו שוים. ועל כן גם מה שאמר כי יש להחזיק להם טובה על שקבלו עליה התורה והנביאים ע"י משיחם וגרמו בזה שנתפשטה תורתנו באומות ונתקבלו דעותיה הצורקות ומוסריה המיובים ואמונותיה העקרות כי גם זה רק להחניף להם אמר ולכו בל עמו. לא כן הדבר כי הרעיון הזה לא חדש היה בישראל ולא מלבו בדאו, וכבר קדמו בו רבנו משה בן מימון (מ"ת הלי' מלכים כ"ו ויוען) באמרו: מחשבת בירא עולם אין כח באדם להשיגה... וכן הדברים האלה של משיחם ושל הישמעאלי... אינם אלא ליער דרך למלך המשיח ולהקן העולם לקרוא בשם ה'... כיצד כבר נתמלא כל העולם מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי הנביאים ומדברי המצות... והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצות התורה, ועוד קודם להרמב"ם אמר רבי יהודה הלוי בספרו (כתובי מ"ד סי' כ"ג) ואלה האומות הם הצעה והקדמה למשיח המחזקה. ומה נראה כי הרעיון הזה היה משהף לגדולי חכמינו ועל יסוד דבריהם כתב גם רי ע מה שכתב.

אולם החכם המתפלסף הזה רק מר לו מר בתוכחותיו נגד פהילוסופי עמנו, עליהם יניף שבט מיסרו בלי חשך. בכל עת מצוא ובכל מקום ההזדמן דבר אתם קשות. כמה מתמרמר עליהם בדברו מדעות הפהילוסופים בקרמית העולם, ואומר כי פהילוסופי עמנו התאחזו בדעותם המקלקלות ואחזו באמונת הקרמית מהם אומרים

אותה

(7 ע"י פ' תולדות שער כ"ד שהביא ויכוח שהיה לו עם חכם נוצרי שגנה אנדות חז"ל והיה הוא מפרשן לו כדרכו והודה לו הנוצרי שהם דברי חכמים ודברים עתיקים... ובפ' וישב שער כ"ח כביא שאלת הלורקי בויכוח שבמרושה על דבר המאמר שית אלפי שנים היה עלמא וכו' ואמר שהכסוינים נלחצו בו ולא מצאו ירוחם ביום קרב וכתב הוא תשובה על זה. ובפ' כי תצא שער צ"ו הביא מיכא וכתב עם חכם נוצרי על שהיתודים מצריכים גם מיד איש יהודי מוסר. ובפרט טוען בכ"ט נגדם על אשר יהרפנו כי עד הנה לא עורנו ה' ומסתר פניו אין זאת כי אם יען כי לא הפך עוד בנו השם. והוא כטוב מנס ודעת משיב על הפענת. וע"י גם בספרו הוות קשה שער הרביעי.

(ר"ד ח"ה)

אחת בפרסום וסמך לוחשים אותה בלש^ט) ואם לחצם התורה האלהית העיון פניהם ונלו בה פנים בתורה שלא כהלכה עד שכמות שתצפץ דעות הפהילוסופים ועשו החרוש האמור בתורה משל, ימחו ויכרתו דעותיהם אלז וכיוצא בהן מן העולם (פ' בראשית שער ד'), ומרבה תלונתו עליהם על אשר נדחקו ונחרו עוות הכתובים לאהבת דעות הפהילוסופיא וקיום שרשיה (שם שער ה') ובגלל הדבר הזה הוציא משפטו: אין לוותר בדברי תורה וכתרו רואה או כפירה ולא יבואו בהם בפשרה (שם שער ד'), והסתבונן בכונתו ויבין בלבבו כי יותר ממה שהיתה תלונתו עליהם על שעות דעותיהם בחקירתם היה רע עליו המעשה שעשו להן פרסום שהורו ולמדו כן להטמן העם. כי לרעתו יותר טוב אם ימעי החמונים להאמין פשוטי התורה אשר בשום ענין אין לפרשם כפשוטם מאשר ישפיקו בילדי הפהילוסופיא אשר קצרה רוחם להבינם ויוכלו לבא לבסוף לירי הכחשה וכפירה. ואף כן אמר בענין התוארים במאמרי החכמים שאמרו שיש למעלה עין רואה ואזן שומעת וכל מעשינו בספר נכתבים. וכתב: אף על פי שהטון האנשים יחשבו הרברים האלה כפשוטם אין רע ובלבד שתתקרב אמינה ההשגחה בלבם. כי הפקפוק והפלפול ההוא הפהילוסופי הוא יוציאם מהאמונה התמימה אשר בלבם ולא יביאם אל מוכה הימנה אדרבה ישארו קרחים מכאן ומכאן (פ' יתרו שער מ"ה). ובאמת רצה השם ית' בצדקת נפש ית' יותר מבפלולם עם שניהם כאחד לא יכילם דעתם (חזות קשה פ"ח). כן ידבר רע ומר בהרכה מקומות בדרשותיו. אמנם לענין הזה נדב ספר מיוחד והוא ספר חזות קשה בו הוא חוזר על עקרי הדברים והדעות אשר הניח בדרשותיו. ובאמת כדרכו בדרשותיו לבאר הכתובים והמאמרים לפי הרעיונים אשר הוא רצה בהם והתחכם עליהם להביאם בכרית עם כונת הכתיבים ומאמרי רבותינו הקדמונים אף אם לפי פשוטם האמתי לא קרב זה אל זה, אף כן הוא דרכו (בספר חזות קשה^ט). ועל כן את תלונתו על הפהילוסופים מבני עמנו על אשר נדחקו ונחרו עוות הכתובים לאהבת דעות הפהילוסופיא וקיום שרשיה (פ' בראשית ש"ה) הלא יוכלו גם הם להשיב לו אל חיקו. ככל הספר הוא עושה מלחמה עם הפהילוסופי עמנו, וביותר האריך למעניתו בפרק השמיני בקנאו את קנאתו כאש על הפהילוסופי בני עמנו עד שבחמת קנאתו השפיל מעלתם סמעת אדום וישמעאל ומשבת ביחוד את הנוצרים שהעמידו דבריהם ומפתיהם לבטל דברי הפהילוסופים ואמר: באמת היטיבו מהם הנוצרים במה שדברו שהתירה האלהית הועילה הועלת מה בזמן

מוגבל

(8) גם מנדולי חוסן נלכדו בדעת הזאת לפי התגרה. האחד היה החכם רבי שמואל סרסח אבן סנח אשר חבר ספר מכלול יופי. וראיתי באוצר הספרים לבן יעקב שכתב מכלל יופי לח"ר שזאל סרסח אבן סנה פשטים על אנדות וטדרשים ונחלק לו' שערים וקנ"א פרקים חברו שנת קכ"ש וזה סעות כי ר"ש סרסח מחבר מכלל יופי היה בימי ר"ז קנפנטון וזה היה סביב לשנת ר"כ. ור"ש שולש סמנית מ' תוחסין כתב שרש"ם היה מן הריבנים בכ"ד של ר"ז קנפנטון ופזם אחת קראו כתיבה לפניו ואמרו בכך וכך לבריאה עולם וזה סרסח נתן ידו על שמו ואמר וכן כך ג"כ רסו על קדמות העולם באחוז שערי זקנו ועמד הרב ואמר מדוע לא יבער הסנה (רסו על שמו אבן סנה). ומסירתו בערפאות ודביו בשבחה. ובס' אור החיים פ"ב נזכר ארסה בין החכמים ואולי הוא זה. ועי' פי"ב הכיזרי בשם ר' תנין סרסח וצ"ע. החכם ר"ד קויפמאן כתב לי בסכתבו חזון: דברי בן יעקב נכונים ודברי רש"ש שבוש ונחגרה שקר ויצאת להם מן השם סנה שהעתיק מיפה הערבית סנה ולחיות שערבו עליהם הדברים מדוע לא יבער הסנה חולידו כוב. והדברים ראויים לחכות לגול את תרפתגו שנס אנחנו תצנתו סוקרי עולם והוא ר"ש צרצת הוא בעל מקור היים פי' עמ'ת איש חמיד יצדיק. ואני על משמרתו אעמוד ואומר שדברי בן יעקב הם שבוש. ודאי שנס אני איני נשבע על אמתת האגדה הזאת, אבל משאירותה אינה מן הנטמעות. שיתכן שחיה באיתו ממסד קנאי והלך ומסרו למלכות והוא צויר לשרפה. והמסירות בספר חלא מן ספורסמות. ועל זה אינני דן, ועל מה אני דן על מה שאמר שרש"ם חבר מכלל יופי בשנת קכ"ש, והוא סעות כי מי ידע בכל אלה יותר מבגל חיוחסין שחית בן הוסן תתוא, וכתב בפיו שבימים האלו חיה ר"ש סרסח שעשה פי' התורה ומכלל יופי וכ"כ גם ביחוסין חשלם. ופסני, שלא יאמרו' לא נעלים האמת.

(9) כל קורא בספרי בדעת יבין שכן הוא כהרבה מקומות וכמעט הראיית על זה אך לסותר. ובכל זאת נביא פה טעם דיבאמות. הנה הרעיון אשר החיקו כי אם אשר לא יכלא ידו לעשות מלאכתו אינו רשאי (ד"ד ח"ד)

מינבל עד שבא המפרש להפשיט צורה והלביש צורה... וכל שכן שהיו מינים מהם במה שנתחלף להם בפשרתם בין תורתם ובין הפהילוסופיא שהם דבאו את הפהילוסופיא תחת רגלי אמיתתם ופהילוסופי עמנו הכריחו הכתובים כדי שימכמו עם הפהילוסופיא. מכל זה נראה כי זה החכם אשר ידע את דרכי הפהילוסופיא ועסק בה באזהרותיו ובתוכחותיו על השמירה ממנה היה אחד מן הקנאים ולא טוב היה מהקנא המקובל רבי שז טוב בן שש מיב ורבי יוסף יעבץ והרבה אחרים כמוהם, אמנם בזאת נשכחו כי לא העיר כל חמתו על האישים לקללם בקללה נמרצת כאשר עשו הם, כי אם את המעשה יחף ויגדף ואמר: ימח ויכרתו דעותיהם מן העולם (פ' בראשית שער ד'), והיתה בזה מדה כמדת חכמינו הקדמונים אשר לא אמרו ימח הדומאים כי אם יתמו חמאים מן הארץ.

אל הדרשות נספחו עוד באורים לפי פשוטו של מקרא על פי מדותיו בפירושים, כי אם נשפוט לפי מדתנו כפשט נראה כי לרוב גז בפשוטו אחז דרכו אשר הולך בו בדרושו. כי בכל אלה נתן לנו אל סמיכות הפרשיות והמשך הענינים וחקירות כמי אלה מביאות לפעמים את המפרש לדרך הדרוש, פירושו על חמש סגולות נוטים לרוב יתר אל הפשט, אמנם בהיות החכם הזה דרשן וכל עסקו בדרשות לא יכול להמלט לערב גם בפשוטו דברים דרושים. דרשותיו כבר נהפשוטו בשנת רמ"ב, ורבי יצחק אברבנאל העתיק ממנו דברים ומאמרים ארוכים בפירושו לספר דברים והפירושו הזה הלא כתב בשנה ההיא (תולדות הרי"ע הנ"ל בהערה 13). ובדרשות מוכיר עוד פירושו לספר משלי (תולדות הנ"ל) החבור הזה נקרא בשם יד אבשלום ונדפס שתי פעמים (עי' אוצר הספרים ע"ד יד). אמנם בעניני הלכה אין לנו ממנו חבור מיוחד. אבל בהרבה מקומות בדרשותיו הוא נוגע כדברי הלכה ומהם נובל לשפוט על דרכו בלמוד התלמוד כי לא היה מאוהבי הפלפול המחודר, ויותר נראה כי היה גם הוא כאחד מאלה החכמים דורשי התלמוד על פי חקי החקירה ההגיונית (עי' לעיל פ"א"ב הערה 8). אבל הלך עוד צעד אחד הלאה – יותר גזע מן הפלפול – והוא שמפרש הלכות גם משא ומתן של הנסרא על דרך חקירתו והושג כי מצא האמת בכונתם⁽¹⁾. לפי עדות בנו היה הרב בעל עקירה מן הגולים כי כן כתב בנו הרב רבי סאיר עראסה בהקדמת פירושו לספר תהלים כי אביו הרב נפטי בנאפולי מיד אחד הגידוש ונקבר שם (שה"ג בערכו), והיה מיכה תלונות על דון יצחק אברבנאל על היותו פעהיק מתיך ספר אביו הרבה דברים ומאמרים ארוכים כמעט מלה במלה כלי הזכרת שם אביו עליהם (עי' ביאהרביכער ח"ב של החכם ר' נתום ברילל). אלה הם קצות דרכי איש היקר בדורותיו צדיק באמתו דורש וחוקר בתם לבב ונכבד בין הרבנים, אשר פלם נתיב הדרשה בזמנו ואשר עז דור אחרון היו דרשותיו בעינים.

להנות מן העולם, אותו מצא בס' קהלת בפ' איש אשר נתן לו אלהים עושר וגו' ולא ישליטנו אלהים סגנו' כי איש נכרי ובלבד הבונה אל זה הענין שהמשמש בהם אינו רשאי כי איש נכרי הוא אצלו (נח שער סוף חזון קשת שא'). וכן כל השער העשירי סדר בענין הנפש הקדמוני והטא אדם ותוה ומענין עץ הדעת וצץ החיים שחבל סכוון על הענין הפהילוסופי ותוא אשר חוזר סגנו' השם ית' לאדם הראשון בתחת עניני הקדם עליו ביתה, ודי באלה הדינסאות.

(10) עי' בראשית שער ו' מש"כ במעם הדבר למח נשים מסורות מסעות עשה שהזמן נראה. ובשער י"ח פירושו לנ"ש דנין ערלה תמה מערלה תמה וכי' (שבת קת), ובפ' אחריו סוף שער סוף בסדר עבודת יוח"כ ובפ' ואתחנן בענין הכרבת שחקנו ברכת אירוסין אקילו על העניות ואמר לנו האירויות. ופ' ראה שער צ"ד במאמרם כי משנה שבר שכיר עבדך שש שנים סכאן שרבו מוסר לו שפחת כנענית. ותנה בכל אלה הפירושים ישרש על פי חכמה חגיגית, ואף אם לא נרצח לחסכים עמו על כלם עכ"ל אין בהם ענות הדנין אמנם כנדר זה נמצא כי פירושים בהלכת עם דרך חקירתו אשר כל ישר וילך ויבט שאין בהם אף רוח אסת. סת נאמר לפירושו על אור ליד בורקן את חמטן אשר אטר עליו, והוא סת שאמר' כאלו כונתו שכפירושו כונת בעל המשנה, וזה לא היה דברים מעולם (שמיני שער נ"ט). ופירושו על מאמרם חתקן ר' אבנז (ד"ד ח"ה)

נעימים ונחמדים לדרשנים, ומפני חביבותו נדפס כמה פעמים. ככל מיני הספרות היתה ספרות הדרשות והקרוכה אליה ספרות פירושי המקרא היותר מבוקשת בומנים ההם, אמנה הספרות ההלכותית הלכה ודלה, וכמעט מכל גדולי הרבנים לא נשאר מפרי חכמתם בספרות התלמודית כי אם מעט מוער.

פרק עשרים ואחד

רבי יצחק קנפנטון ותלמידיו

מאד יקשה עלינו משפט צדק על מעלה אנשים המפוארים נחמתם רק על פי מה ששמענו ספי עדים. כי אם מפרי פי חכמתם לא מעמנו איך נרע לשער ערכה? אמנם אם העדים הם אנשי אמת שונאי חנף וגם ידעו את האיש פנים אל פנים, כי היו בני זמנו והם יעידו עליו מעלת חכמתו, וגדולת מעשיו ופריטו בדורו ובארצו, או בהשקט ובמחה נסמוך על דברי עדותם ונעריך ערכו כאילו הכירוהו. אף כן הוא הדבר בבחינת אחד המיוחר בין חכמי הדורות האחרונים, הידוע בכנוי הכבוד „הגאון מקשטיליה“, הוא הרב רבי יצחק קנפנטון בן הרב המובהק רבי יעקב קנפנטון, אשר זה האחרון חבר ספרים במספר ובתכונה ובתורה (יוחסין). אמנם לפי המפורסם בין בני זמנו עוד יפה היה כח הבן מכת האב. וכן שמענו מפי החכם רבי אברהם זכות בעל ספר היותם אשר ראהו פנים אל פנים וספר עליו כי היה רבם של ישראל מאור הגדול וחסיד די רוח אלהין קדישין אית ביה, ושם תהלתו אשר יקרא עליו בעטו הוא הגאון מקשטיליה. ולכן על יסוד עדות כזאת ראוי לו מקום כבוד בין חכמי ספרד הגדולים, אבל לא נובל לשער מעלת חכמתו לפי מעשיו בספרות ישראל כי לא נשאר הגדולות וחרותו וחכמתו כי אם קונטרס קטן אשר לא יכול יותר משנים עשר דפים. אמנם גם זה המעט יקר לנו כי הוא יראנו כי כנים דברינו אשר אמרנו, כי בדורות האחרונים היו רבים מן הרבנים התלמודיים אשר בעיני התלמוד בחרו להם דרך אחרת לפרשו על פי מרת החכמה ההגיונית ולהתעמק בו בסכרה שכלת ולא בהרפיית הפלפול. וכבר רמזנו במקומות רבות כי לא מעט מן הרבנים אשר ברו להם זה הדרך⁽¹⁾. ונדאה ברור כי גם זה הגאון מקשטיליה היה מבעלי המדה הזאת. כן למדנו מהקונטרס הקטן אשר חבר ואשר הוא השארית מכל תורותיו אשר נתקיימה לנו. שם החבור הקטן הזה הוא: דרכי התלמוד. אשר ענינו בדרך כלל להורות לתלמידים דרכי העיון בתלמוד. להורותם איך יהיה מנהגם בבואם להנות בו ולהשיג תכלית הדעת אותו. כמשפט החסיד האמתי היה תחלת דברי פיהו וראשית עצתו לבקש את העזר האלהי, ואמר שלא בחריצות והשתרלות לבד ישיגנה הדורש אותה, אבל עם אלה יבקש רחמים שייסיעוהו משמים. ראוי לו לדקוק בכל מלה ומלה בלשון עד שידע הענין בשורש ובעצם ויגבילהו בגבוליו בענין שידע מה הוא הנושא ומשפטו, כתחלת העיון יהיה לבו כמות בחכמת המדברים בתלמוד שאחד השואל ואחד המשיב הם בעלי שכל באין נפתל ועקש כי אז אם יהיו דבריהם זרים בעיניו ורחוקים משכלו ישתדל לתקנם בענין שיהיו נאותים ומתקבלים. וזה הוא כונת אמרם בגמרא מעיקרא

מאי

בספרין תקיעה ג' שברים תרועה תקיעה וכל השקלא ופריא שם שכמעט מעורר שהוק. ורומחן עוד נמצא כמה וכמה פירושים אשר נפש חיהת תמאם בהם.

(1) לעיל פי"ג אצל הרב המגיד. וכן התשב"ץ ואחר סתכמי דורו רבי זרחיה הלוי היה דרכם לפרש עם חכמת החניון ע"י לעיל פי"ו ופי"ט בהערה 6. וכן דרך הרלב"ג בפירושו החלכוניים לעיל פי"א. ור' יוסף בן ש"ס אמר בפ' שיהיה משפטינו עם חכמת התורה כמשפטנו בשאר חכמות לעיל פי"ב. וכן דרך הרב בעל עקרים לעיל פי"ב. ולכלל בראשית היה זה דרך הרב רבי מנחם בן שלמה המאירי.

(דו"ד ח"ה)

מאי קסבר ולבסוף מאי קסבר. וכדרך הזה יתנהג גם עם מפרשי התלמוד בבבלי. שישתדל לדעת כוונת פירושה ומה הצריכם אליו אם קושיא או ספק או נשמר מפירושו אחר, או יש חלוקה בין גרסתו וגרסא שלנו. וסלמד לתלמידים דעת סגנון הלמוד להתבנין בכלל הסוגיא ולעיין בפרטיה ולחקר על חבורם יחד. ולשים לו סימנים וכללים מעיילים לזכרון ולבחור שעה רצויה פנויה מן העסקים. קריאת לשון הספר תהיה בקול ואחרי כן יעיין בלשון היטב פעם אחר פעם בכל נקודה ונקודה מן הענין. אחרי שנייה אלה ההקדמות הכוללות חוזר על פרטי דרכי העיין. לעיין החלה בפשט הלשון ואחרי כן בדיוקו, שבעלי מלאכת ההגיון קראו לפשט הקדמה ולדיוק תולדה. וידבר מצורך ההסתכלות בטעם כל דין ושרשו בתורה ומה שיש רק ענף ובאיש המדברים בתלמוד ובתכונתם ומאריך הרבה בבאורי הלשונות הרגילות במשא ומתן של הגמרא והדבורים התכניים על פי דרכי ההגיון. כמו הדבורים מאי שנא, למעוטי מאי לאתווי מאי, לאו בפירוש אתמר אלא מכללא, פשיטא, ואימא הכי נמי, מאי טעמא, מאי ראתי, הניא דמסיע לך, הניא נמי הכי, הא גופא קשיא, קשיא רישא לסיפא והרבה כיוצא באלה. ומבאר דרך החולקים והיובח זה עם זה, ואופני השאלה והתשובה בתלמוד, ומה ענין הילפותא והדינים ומדותיהם. כללו של דבר: אם נתבונן במעט העלים של החבור בשום לב נמצא בו כמעט כלולים בו כל עקרי דרכי העיין בתלמוד. אמנם בכל הקירותיו נוטה סדרך בעלי כללים אחרים, אשר כל הפעם רק לרשים הלשונות והדבורים והכללים הנמצאים בתלמוד ולפרש ענינם אבל הוא הכין דבריו אל המעיינים להורותם דעה ולהכינם משפט העיין בתורה, ולהסביר בחכמה משפטי המדות שהן יסודי התורה שבעל פה, ולנחותם בדרך ההגיון התלמודי במשאים ומתנם של בעלי הגמרא. לא מעט משתמש בחבורו במלות ודבורים של בעלי ההגיון כמו: נושא נשיא, הקדמה תולדה משפט, משפט מוחלט, דברים הפכיים, חיוב שלילה, הקש הסבוב, חלקי הסותר, הקדמה מופתית, נושאים מתחלפים, מושך עצמו ואחר עמו, בכח ובכופעל, מלבד הראתו את דרכי העיין בתלמוד יורה לדעת גם את דרכי העיין במפרשי הגדולים והמפרשים אשר יציין ביחוד שיש לחקור ולדרוש בעומק כונתם הם רש"י ורמב"ן (דף ה' ע"א דפוס מנט"בה). ועל רש"י ופירושו היה אומר שמנהגו ושטתו שלא לדבר דבר ושלא להוציא מלה בלשונו אשר לא רוצה לומר ומתוך ההקדמה הזאת מוציא כללים שונים אשר ישמור המעיין בפירושו (דף ו' ע"א שם) ומאד מאד יקרו בעיניו חדושי הרמב"ן, ואומר אל הדרש בהם צריך אתה לעיין דק היטב ולהשתדל ולהוציא ולצמצם כל לשונו בענין שלא ישאר בו דבר מיותר אפילו אות אחת כי כל דבריו הם במספר ובמסקל ובמדה... ובכלל יש לך לראות בעין השכל מאיזה פירוש הוא נשמר, ומוסיף על דבריו האלה האמורים דרך כלל כמה פרטים מן העיונים אשר יש לעיין בהם (שם ע"ב). אין תכליתנו להציע פה כל פרט ופרט מכלליו, אבל בכל זאת נוציא ביחוד מתוך משפטי העיין אשר ישום לפני הדרושים, קצת מסדותיו באשר הן מדת בקורת אמיתית בנייות על יסוד הגיון מדעי. בכמה מקיפות משתדל להעצים הדברים ולבררם למען הקל הבנתם על פי משל הדיוט לקוח מן ההווה והנמיון אשר הוא כמושכל ראשון יורה בו כל איש שכל (שם ד' ע"א: ז' ע"ב ח' ע"א ט' ע"א וע"ב י"א ע"א), וזה דרך בעלי ההגיון במשפטיהם. כלל גדול העמיד: שהמעין בפירוש מן הפירושים יסתכל בו אם הוא מיושב כהוגן מצד הלשון או מצד הענין או מצד שניהם יחד כי זה הוא המובחר (שם ה' ע"ב). הכאור הנכון אינו רק באור הנעלם בנגלה (שם ז' ע"ב) בכל לשון הנהוג בתלמוד שימצא לך בשמועה היה משתדל לדעת מה טיבו ובאיזה אופן דרכי לבא במאמריו על הרוב (שם

ושם), וכן בספרי מחבר או מפרש היה משתדל לדעת תחלה דרכי המפרש ההוא שמוליד בדבריו ואחרי כן היה מעיין בו וראה אם הוא הולך לשמהו בדברים ההם ובעניניו (שם י' ע"א). ועתה אם נתבונן בכל החבור הזה מתחלתו עד סופו נראה כי הכינו גם יסרו בסגנון מדעי ועל יסודי חכמת ההגיון טמט. אין לספרו תכינת שאר ספרי הכללים של מחברים אחרים אשר רק קבצו על יד כללים שונים הנמצאים בנמרא או במפרשים ופלפלו בהם בחריפותם ובקיאותם כי אם ספרו הוא ספר כולל דרכי העיון והלמוד בנמרא (פעדאנאניק) וחכמת ההגיון של התלמוד לפי יסודות ההגיון בשאר כל החכמות. והיה זה לנו לאות חדש, כי רבים מגדולי הרבנים הספרדיים האחרונים ברו להם דרך אחרת בדרך שת התלמוד בהשתדלם לבארו על פי מדת החכמה ההגיונית. ובענין הזה יספר עליו דבר נפלא²) רבי אברהם אבן מיגאש ואלה הם דבריו: הנה חכמים הגידו אנשי אמת שהרב רבי יצחק קנפנטון רב קשמיליא היה לו כמה תלמידים מיהקים כגדולי התלמודים וכשהיה ההלכה עמוקה צוה להם שיעניו היטב כפי חכם והיה אומר קודם כואם לפני פלוני יאכזר זה ולא יעבור מזה ופלוני זה ופלוני זה וכל זה בשקול הדעת ובכואם עם הספר לא יעברו פיו ולא ישנו דבריו ולא יפול דבר אחד מכל דבריו א-י-צה. שמאחר שיועד דרך עיונם ושבעם והדרך ילכו בה ולאנה הוא מניע היה מניע באומד דעתו מה שיש לאל ידם להגיע בעיונם ובשקול דעתם.

בשנת ה"א רכ"ג נאסף אל אבותיו בספרד זקן ושבע ימים והיו מנוחתו כבוד בעיר פינפיל במלכות קשמיליה השנים האחרונות מימי חייו היו רע ומר כי גם הוא הוקן הסופלג לא נצל מרדיפות מצד המלכות, כן הודענו החכם ר' אברהם בן רבי שלמה בספר הקבלה אשר חזר (ע' בסדר החכמים של ר"א נייאכויער צד 107) שכתב שם ונפטר הריו"ץ קאנפנטון בפנייאפיאל שנת חמשת אלפים רכ"ג אחרי שעברו עליו כמה צרות והיה נע ונד בכל הארצות מדחי אל דחי מפני אימת המלכות. ושמעתי עליו כשהיה נידף מפני השרים שנשתמח על קבר הרב הגדול המקובל הר' יצחק גיקאטילי יא וכשקם מעל קברו אמר לתלמידיו כהיום עד שמונה ימים אני סת. שנת לידתי לא נודע לנו, אמנז לפי אחד מן המקורות היו ימיו מאה ושלוש שנים (גרעץ ח"ח צד 152). ולפי זה נולד ה"א ק"כ ונפלים ימי בחרותו בימי הריב"ש וחביריו ועיניו ראו את השמר הגדול בשנת קנ"א והיה בחצי ימיו ברדיפה והשמד בשנת קע"ב, והוא פלא כי לא נזכר שמו באחד מספרי החכמים בני הדורות האלה ואמנם אם נזכר אם לא נזכר נאמן אל נו החכם רבי אברהם זכות אשר ראהו בילדותו פנים אל פנים ואמר עליו כי היו פניו כפני שכניה והיה רבם של ישראל. וכאמת גם הקונטרס הקטן אשר הניח אחריו ברכה גם הוא עדות נאמנה כי גדולה מעלתו בחכמת התלמוד ודרכו בה דרך האמת יקרא לה. הרב בעל שני לוחות הברית בחלק "תורה שבעל פה" מביא במקומות מפורזים אחדים מכלליו ובסוף זה החלק העתיק רוב החבור וזוהם בהערה: אף על פי שרוב דבריו פשוטים מכל מקום נכונים הם למצאי דעה. אמנם לנו נראה כי פשטותם היא טובה והיא תהלהם. מרוב תלמידיו לא ידענו בשם כי אם שלשה. האחד מהם היה הרב רבי יצחק די לייאון. זה החכם איש חסיד היה בתכלית החסידות ואמרו עליו כי הוא עושה פלא ומלמד בנסים. ואמנם לא זה לבד היה תפארתו כי אם היה מגדולי הרבנים היפשי תורה

1) הספר הזה חוכא בס' כבוד אלהים מ' אברהם הנזכר בפנים והעתיקו בעבורי ידירי ר"ד קויפמאן. אשר זה הספר היקר בסציאות נמצא באוצר ספריו ועניניו דרשות על הנידה נדפס בקושט' שנת שס"ה.

(נד"ד ח"ה)

תורה והעמיד תלמידים הרבה גדולי מחכמי ישראל. ומעיד עליו אחר מתלמידיו הרב רבי שמואל סירילאו איך היה מנהיגו בלמוד הישיבה, כי פעמים בשבוע היה לומד בדרך הפלפול ושאר הימים למד את התלמידים בפשט להרבות בקיאותם. (כללי שמואל סוף ההקדמה). וזה התלמיד הביא כמה כללים כלשינות התלמוד ואיתו יוסף קריאת המלות והפסק הרבויים על שמו (כ"ש כלל ל' מ' וס' ובמ"א), וכן הקב בית יוסף בכלליו הביא כלל בשמו ואמר עליו והוא דקדוק נאה (שלה"ה ה"א ע"א). והרב הזה מפליגו מאד בקצת מקומות בספר וקראו רבנו הגדול. ועתה נראה מכל זה שני דברים. האחד כי לא היה החסיד הגדול לכד ובעל נסים, כי אם היה גם הרב הגדול מרביץ תורה ומופלג בתלמיד, ואם כתב עליו הרב רבי יעקב בן חב"ב "ארי הגדול" (ב"י א"ח סי' כ"ז) והרב רבי יוסף קארו, רבנו הגדול (בכ"מ בב"א א"ח) מפני גדולת תורתו כתבו כן. והשני: כי היה תלמיד נאמן לרבו רבי יצחק קנפנטון, והלך בעקבותיו בדרכי למודו וגם הוא כמוהו דקדק מאד בכללי העיון. ונהג את התלמידו בדרך הזה, ותלמידו ר' ש' סירילאו חבר ספר כללי שמואל כאשר ראוינו. והתלמיד השני של הר"י קנפנטון היה הרב רבי יצחק אברהם ב. על מעלה הרב הזה העיד תלמידו (בעל היוחסין) כי היה חכם וחסיד חריף ומחודד. ואחד מן הרבנים הגדולים הוא הרב רבי יוסף פאסי הפליגו ואמר עליו שהיה ראש גולה אריאל וגאון, והיתה ישיבתו מקום ועד של חכמים וסופרים והיה כתיבם הנשגה הגדול החכם רבי יצחק אברבנאל (ב"י א"ח סי' קס"ח), אשר היה תלמיד מהר"י אברהם (כ"מ פ"ג מברכות). הוא עשה כמה ספרים. פירוש לפרוש הרמב"ן על התורה והוא נודפס, וחבר קצת חרושים על מסכת ביצה והם נספחות לשאלות ותשובות רבי משה גלאנטי ועשה באור לרוב הטור אורח היים ומביאו הרב בית יוסף בהרבה מקומות, ולרוב סומך על פירושו, וכן חבר פירוש לטור יורה דעה והיה ביד הרב רבנו דוד בן זמרא (שו"ת רדב"ז סי' תקצ"ח ג). ובלי ספק דמה גם הוא לרבו ולחברו רבי ד"ר ליאון להיות אוהב לתת כללים בלמודו, וממנו למדו תלמידיו רבי משה דאגון שחבר ספר כללים, ורבי אברהם שחבר ספר היוחסין (שהג' ועי' קונטרס הכללים לר"א יעללינעק). באורו לטור אירח חיים מניד עליו יוסף סברותיו ורחב בקיאותו ובכל מקום און וחקר ודקדק בדברי השגה לפרשם או לסתור דיניו ולא חדל גם להיות חולק על הכרעת קדמוניו (א"ח סי' ו' ז' ח' יא ובכ"מ). ומתלמידיו היה רבו המובהק של רבי יוסף קארו, הרב רבי יעקב ב"ר אשר היה מגרושי ספרד. הוא הרב הגודע במחלקותיו עם הרב רבי לוי בן חביב בענין הסמיכה (שה"ג). והתלמיד השלישי לר"י קנפנטון היה רבי שמואל ואלאנסו אשר בעל היוחסין מתוכם להיות קרוב לו ממשפחתו. אביו היה הרב רבי אברהם ואלאנסו והיה גם הוא מגדולי הרבנים (קוה"ד) ותלמידו הרב רבי יעקב בן חביב מגרושי ספרד, מעיר סמורה. רבי שמואל הזה חבר ספר בדרכי הקל וחומר (קניטרס הכללים הנ"ל בערכו).

והנה

(8) עי' בקונטרס הכללים לר"א יעללינעק וז"ל תלמידו (של מהר"י אברהם) כותרים דאגון ותהנו ריש סירילאו חברו ג"כ כללי הנס' ותלמידו ר"א זכות חבר ס' יוחסין ושם נאמר במאמר ד' שראה את הר"י קנפנטון וכו' החכמים הנ"ל הם לעדות ולראיה שהר"י קנפנטון העיר את התלמידו ללמוד וללמד בדרך תנוני ר"ל לחקור כללי ועקרי תנ"ך ולפרד תיאור לפי זמנם והשתלשלות קבלתם. ועל הרי"ק תמיד הרב רבי יוסף שאימאצק, שהוא אמר לבני ארגון חלב שתחת המתנים שהיו נוהגים בו היתר עי' ב"י ז"ד סי' ס"ד. גם בקצת מקומות בב"י בא"ה הובאו כמה דוראות מכנו והיו מקובלות לכל עי' על כל זה בקורות הדורות בערכו. ונראה כי ר"ק ה"ח רודף מחילוסופי עמנו כאשר ראינו במעשה שהיה לו גם ר"ש סרסח. כפ' תקודס הערה 7 וכן נראה שגם תלמידו ר"י די ליאון שעל זה מכיון משי"כ היוחסין עליו שהיה לבו בלב הארי נגד איובי ה' (ד"ר ח"ה)

והנה ראינו עד הנה כי סן הספרות הזה לא מצער היה. הוא החל לשאת ענף ולעשות פרי כבר במאה השנית, בדרך הזאת הלך הרלב"ג כאשר כבר תארנו לדעת (לעיל פי"א). כספרות הזאת הגדיל לעשות הרב רבי מנחם בן שלמה המאורי בפתיחה לאבות, ואחריו הרב רבי יהודה די למאש בחבורו שערי ציון, והמבין כוונת הרב המגיד רבי ויראל די טולשא בהקדמותיו ופתיחותיו ומפתחותיו להלכות הרמב"ם יודע כי משפטי ההגיון היו מנהיגיו, וכן ראינו מקצת הפירושים בעניני הלכה לרבי יוסף אלבו בספר העקרים. ויותר מהמה העיר החכם הפהילוסוף והרב התלמודי רבי יוסף בן ש"ש את הלומידים בחכמת התורה לבל יסורו מדרך ההגיון ויהיו נוהגים בחקירתם בה כמנהגם בשאר החכמות (עי' לעיל פ"ב). והעיד הרב רבי שמעון בן צמח (תשב"ץ ח"ב ס"ם רפ"ד) על אחר מהחכמים ששמו רבי זרחיה הלוי שהיה מפרש היכה הלכות על פי אותה החכמה כלומר חכמת ההגיון, והיא הרשב"ץ, פירש שם גם כן הלכה על פיה. ולפי מה שראינו לפני זה היו כמה גדולים בדור האחרון הזה טרם גלותם מן הארץ אשר הלכו בדרך הזה ועשו ספרים בכללי התלמוד, בימים ההם (ש' רכ"ז) בא מתלמסאן שבמערב חכם אחד ששמו הרב רבי ישועה הלוי תלמיד רבי יעקב אשכנזי וחרב ספר הליכות עולם בכללי התלמוד בטולטילה (הקדמת הספר). זה הספר חנר בספרד במצות הנשיא דון ויראל בן לביא, ומראותנו כי זה הנשיא שאל ממנו לעשות הספר ורבי ישועה נרצה מיד למלאות שאלתו נמצא כי היתה הספרות הזאת מבוקשת בזמן ההוא. ואמנם אם נתבונן בחכונת זה הספר יוספק מאד אם היה לפי מעם החכמים בספרד, כי כמעט בכל הספר אין חקירה עצמית יוצאת מעיון עמוק, יסודו הוא ספר הכריתות להרב רבי שמשון מקינון ואבני בנינו לקושת מתוך דברי הוספות חכמי צרפת ואשכנז ומכל דבריו אין מופת כי השגיח על מחקרי הספרדים. אמנם בכל זאת קצורו גרם שמשך עליו עיני המעיינים שבאו אחריו שרקדקו בדבריו הקצרים, כי החדה מעירה למצוא פתרונה. וככן היה זה החבור יסוד לשני ספרי כלליים והם כללי הנטרא להרב רבי יוסף קארו, וספר יבין שמועה להרב רבי שלמה אלנאי אשר שניהם בפרופל עצום מפלגלים בזה הספר.

עתה עברה על פנינו שלשלת ארוכה מחכמים וסופרים טרננים ומקובלים אשר חיו ולמדו ומפיצים תורה בישראל בקרב חצי המאה האחרונה לשבת היהודים בארץ כי בכל אלה השנים לא פסקו הישיבות בקהלות. אף כי כלן היו שנות עמל ועוני. ואמנם אלה אשר דברנו עליהם הם מעט מן המעט אשר היו שם קצתם עשו פעלים לתורה, קצתם רק גזכרו בשם באחד מן החבורים של בני זמנם או של זמן מאוחר. אולם נוכל לשער כמה גדול היה מספר החכמים וגדולי הרבנים בספרד אם נביינה בהחכמים בכל מיני חכמות טופלגים בתורה ומיפלאים בתלמוד אשר הלכו כגולה אשר הגלה פערדינאנד ואשתו איובל בחנית קנאת הרת, הם המיסורים, חקירת הרת" נגד האנוסים. והנה אלה החכמים מן הגולים רבים היו ועשו להם שם בארצות אשר נדחו שמה, ומי יודע כמה מהם אשר מעוני ומרוב התלאות לא יכלו לסבול הצרות הניראות ואבדו בדרך⁽⁴⁾. ועתה אחרי הדברים והאמת האלה נדע לשפוט על מצב החכמה

(4) נזכיר עוד אחדים מן החבורים בהם. ר' יוסף חיון שחבר ספר מלי דאבות בלישבונא ש' ר"ל ואמרו עליו כי היה כאחד מן האמוראים (שת"ג) ונזכר בב"י י"ד ס' ל"ם. ועשה פ"ל על נביאים וכתובים (קרא וצירוף). ר' יואל אבן שזע"ב רב ור"ם כארנן וחבר כמה ספרים עולת שבת דרושים ונדפס ופי' איוב איכה ותהלים והיה במלכות נבארה עוד בש' רמ"ם (שם). ר' אבירום בן אלסביב. ור' שמואל סרס שבאו בס' מקור חיים עתה מ' אמור והיה בזמנו (אור החיים לרמ"ם).

(5) ואלה נזכיר מן הגולים: ר' אברום ס"ב בעל צירור הכור נח"ל ועוד כמה ספרים בנגלה ובנסתרי' ד"ד ה"ח

חכמת התורה בימים הרעים האלה בספרד ובפורטוגאל כי כל החכמים מן הגולים אשר הגיעו אלינו שסם וזכרם היו גדולי ארץ, חכמים מופלגים בתלמוד כאשר היו בדורות שלפנינו רבי יעקב בן חביב ומהר"ם אלשאקר ומהר"י בי רב יכלו להתחרה עם הרבה מגדולי ספרד ומהם נשפוט על רבותיהם אשר למדו מהם, כי עד הפעי על העץ אשר ממנו ינק טובו, ומהם גם נשפוט על חכמיהם אשר לא נזכרו כי בלי ספק לא היו הם היחידים ולא נהמה על אשר לא השאירו חכמי הדורות האחרונים רק מעט סזער בכתובים מצוקי הזמן עשי זאת, כי מי יודע כמה חכורים אכדו בשערות הרדיפות וכמה האביד האייב באש ובמים, וכמה נפלו ביד צריהם בצאתם מספרד וכמה אכדו בדרך גלותם. וילל כן טוב כי נחל מהשערות ידינו לערוך חכמת תלמודם על פי חסרון ספרות גדולה ורחבה ברור הזה, ונאמין לאנשים תמימים אשר ראו המעמדים בעיניהם ואמרו: כי מימי קדם לא היתה מלאה ספרד משיבות ותלמידים כמו שהיתה בעת הגירוש. (אור החיים לר"י יעב"ץ בהקדמה). ואמרו עוד על הדור ההוא: בדור הזה קמו אנשים ונבינים במלכות ספרד ובמלכות פורטוגאל ובפרט בעיר ואם בישראל... לישובנו ויהי לזה לראש... איש מלא תורה כאחד מן האמוראים רבי יוסף חיון (שם פ"ב), ומי לנו נאמן מהחכם דון יצחק אברבנאל (הקדמה לספר דברים) אשר הכיר גדולות מחכמי הארץ וגדוליה היושבים על מדין וראשי ישיבות. ועתה אחרי כל אלה נראה ברור כי עם כל הצרות הרבות והרעות אשר באום לא זדלה תלמוד תורה בקרבם והיתה נפוצה בכל קהלות ישראל. ואנו רואים שכבר בדור הראשון אחרי אשר מצאו הגולים מקום מנוחה לשבת בו בטח יציץ ופרח ספרות רחבה אשר כמעט כמוה לא היתה לפניו. ומי היו הסופרים? רובם היו הספרדים אשר באו אל הארץ

שתי גליות גלתה יהודה בעת ההיא בראשונה גלו מספרד (שנת רנ"ב) ובשניה גלו מנבארה ופורטוגאל (כשנת רנ"ח). כאשר לפני בוא הרעש רוח גדולה וחזק מפרק הרים יודיע עת בואו, אף כן לפני בואו הצרה הנוראה האחרונה על היהודים מספרד באו עליהם משלחת מלאכי מית ועברה ועם והגירו האותיות לאחור. משנת רמ"א כל יום קשה מחברו. חקירת הדת נגד האנוסים, הסכנה אשר באה לרגלה אל היהודים, האינס האכזרי מצד המלכות על החכמים להיות מוסרים למלכות מי ומי מן אותהם האנוסים נאמנה רוחי עם הדת היהדות, אחד מן החסידים הנכבדים בעמם גם בגוים המקובל רבי יהודה אבן וירגא נפל שרוד לרגלי הנזרה הזאת על אשר לא רצה למסור אחיו ומי יודע כמה זולתו נפלו לעונש נבסין ואיסורין או גם למותא ולשרושי. לפתע באו נושכיהם הכומרים בעלילותיהם. כבר בשנת רמ"ה הסיתו את

פערדינאנד

היות מקסמיליה תלמיד הר"י די לואין ובנירוש ספרד הלך לפורטוגאל ומשם גלה לספרד כל זה תמצא במקומות מפורטים בפי עתה. ר' אברהם שבסולי הספרדי וחבר כמה ספרים ומהם ויחאדם ידעי ובחקדמה ספר מנירוש פורטוגאל. ר' יעקב בן חביב תלמיד ר"ש ואלאנס, וחבר הרבה ספרים והוא בעל עין יעקב. דון דוד ב"ר שלמה אבן יחויא תלמיד ר' יוסף חיון. וחבר כמה ספרים בתלכה ובסקריא ובדקדוק לשה"ק. ר' יעקב בי רב רבו של חביה יוסף. רבי אהרן ספראני מקסמיליה חברו של ר' יוסף מאסי ונלה לאוסליא (אות"ח תנ"ל). דון יתודה בן בנבנשת נלה מספרד לשלונקוי, הוא ר' שמואל פראנקו והכמים אחרים ותחקינו כנחג ספרד בשלונקוי שסו. החכם דון יצחק אברבנאל הנרע. ר' יתודה חייס בעל מנחת יתודה ומערכת אלהות. ר' יוסף יעבץ בעל אור החיים נגד התכמות. ר' יצחק ב"ר יוסף קארן מסולסילה בעל תולדות יצחק דודו של חבי"י. רבי משה ב"ר יצחק אלאשקר רב גדול ובילדותו למד לפני תרי"ש ואלאנס. ר' יוסף אבן וירגת בעל ספר הכללים שארית יוסף עי' בהקדמת ספרו. ר' יתודה בן בלך מגרושי קסמיליה. ור' יעקב בנישון תרופא כנירוש נרנאמה (עי' אצר נתמד ח"ג צד 112). ועי' נרעץ ובספרי הביבליאראשען ועוד תמצא כנחה וכנחה, ואמנם לתכליתנו די בזה שכתבתי, וסוכן מעטמי שאין מה המקום לדבר על עניניהם.

(דוד ח"ה)

פערדינאנד ואיזבל אשתו בהיהודים היושבים בשיביליה ובכל האנדאלוזיה לגרשם מן הארץ וכן היה. תחת המלכות הרשעה הזאת כמה יהודים יודעי בינה לעתים וחכמים בהנהגת המדינה עמדו בפקודות גדולות סמעם המלך, אבל סוכן מעצמו כי לא קרבו אותם כי אם לצורך עצמם ולא עמדו להם בשעת דחקם ועל כן אך מעט היה לאל ידם להושיע את אחיהם בעמלם, והלא גם לעצמם לא יכלו להושיע ביום עברה. כי לא ארכו הימים ונפל הגורל על היהודים לגרשם כלה מן הארץ ועבר הכוס על כלם. כמו עשר שנים נלחמה מלכות ספרד בהישמעאלים יושבי גרנאדא ולא יכלו להם, עד כי לנסוף נלכדה גרנאדא, בהצלחה החדשה הזאת גבה לב פערדינאנד ואיזבל, והיה ראשית מלאכתם להת כבוד לאל המושיע להשחית ולאבר את שלום אלפים ורבבות בני אדם המיטים על לא חסם בכפיהם. בשנת ה"א רנ"ב היא שנת אלף תצ"ב למספרם ביום ראשון לחדש יאנואר היתה גרנאדא למשיסה לפני פערדינאנד, ובזריזים הקדימו לשלם נדרם לגור נרוש כללי לכל היהודים אשר בכל מדינות מלכות ספרד. אחר ארבעה חדשים נהדש אפריל הכרוז יוצא בכל מדינות המלך כי בעוד שלשה חדשים יעזבו ארץ ועד יום שביעי לחדש אב לא תשאר פרסה. היהודים כמתיאשים עזבו ארץ השליכו משכנותיהם וילכו באשר התהלכו אלה פנו לאפריקא אלה לאזיא ואלה לאימליא, ורוב גרושי קשמיליה נכנסו לפורטוגאל ומקצתם לנבארה, שם ישבו שנים אחרות השקט וכמה גם בקצה כבוד, ונעם כל העשק והחמס אשר עשקים וחמסום בעד הרשות לשבת בארץ, עד כי לקחו מידם רובי קנינם ורכושם ולא נתנו הנינה גם לדלת העם עם כל זה יכלו להנפש מעט מן העמל הגורא והצרת האיומות אשר עברו על ראשם. בקרב מעט השנים האלה השיבו רוחם בנו בתים לתורה והיו שם גדולים בתורה ובחכמה ובקבלה וגם מחברי ספרים. הראשון אשר הלך שם עם אחוות רעים ונכבדים להשתדל מלפני המלך הרשית לשבת שם היה רבי יצחק בן אבוהב אבל לא האריך ימים כי בשנה אחרי כואו (רנ"ג) הלך לעולמו. אמנם גם שם לא ארכו ימי השלוה, וכמו שש שנים אחרי גרוש ספרד נגרשו היהודים גם מנבארה ומפורטוגאל ולא נשאר בכל ספרד שום יהודי⁶. אין הפה יכול לדבר ולא המלא און משמוע את כל התלאות אשר באו את היהודים האמללים האלה, על דרך גלותם. רבים באו נאש ובמים רבים היו למשיסה ורכושם לבוזזים ונפשם ונפש ביתם למטכר עבד, מי מנה כל המתים מהם ברעב ובצמא במגפה ובשבי, ומי ספר הנדחים משיביהם לארץ גורה בהחו לא דרך. כל זאת באהם ולא שכחו אלהיהם, והאמינו בצדקתו וקוו לישועתו, אכן גם לא שכחו ארץ מולדתם, זכרון ספרד היה חרות על לוח לבם, כקטן כגדול ההפאר בנאון ובנדל לב לאמר: סברדי אנכי! כמעט באו אל ארץ אשר רק לא הקיאה אותם ומצאו עיר מושב אשר יכלו להאחו בה, התאחדו יחד ויסדו קהלה לעצמם וקראוה בשם כשם עיר מולדתם בספרד. אמנם גם על זה שמו לב להצדיק נאונם להראות כי מצד תורתם וחכמתם ירתה להם התהלה, ובאמת בכל מקום אשר נושבו בו חכמי ספרד הגדילו התורה והרבו דעת, ובצדק נוכל לאמר כי הם היו בוני התורה ומהם יצאה התפשטותה בכל ארצות גלותם. וכמעט כל גדולי התורה באפריקא ובאזיא ובארץ ישראל היותר ספורסמים היו מן הגולים אי מצאצאיהם.

ספרים

(6) כתבתי הנה מן הגידושים רק ראשי פרקים כי אין עלי לספר הקורות ודברי ימי היהודים הכלליים. כל מה שכתבתי הוא ראשי הדברים מספור של החכם נרעץ בחלק השמיני בשני הפרקים האחרונים.